

פרק ו

ישוב הומוגני או הטרוגני?

במדינת ישראל יש גידול מתמיד באוכלוסייה.¹ אחד האמצעים שבהם משתמשת המדינה להרחבת אפשרויות הדיור הוא הקמת יישובים חדשים,² או שכונות חדשות בערים קיימות. פרק זה יעסוק בשאלות הלכתיות-חברתיות שקשורות בהקמת יישובים ושכונות חדשים, האם יש לתעדף הקמת יישוב או שכונה שמאוכלסים בציבור מגוון, או שנכון לתעדף דווקא יישוב או שכונה אחידה בצביונה.³ שאלה זו נוגעת הן לבחינה הדתית והן לבחינה הסוציו-אקונומית.⁴ השאלות ההלכתיות שקיימות בנושא זה משיקות לתחומים חברתיים שונים, כדוגמת יחסי שכנות, דילמות חינוכיות,⁵ והזיקה שבין היחיד לסביבה שבה הוא חי.⁶

1. על פי הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2021 (פרסום של הלשכה מכ"ז בטבת תשפ"ב, 30.12.21, 447/2021), האוכלוסייה גדלה ב-1.7% בהשוואה לשנה שלפניה, ובשנת 2022 האוכלוסייה גדלה ב-2.2% (פרסום מה' בטבת תשפ"ג, 29.12.22, 426/2022).
2. תוכניות להקמת יישובים חדשים במדינת ישראל, ראה באתר מנהל התכנון: <https://govextra.gov.il/moin/planning-headquarters/home/city>.
3. להלן בפרק זה ידונו הדברים מבחינה עקרונית, אם כי ברור שישנם ציבורים שבדרך כלל יעדיפו מגורים בשכונה בעלת צביון אחיד, כך בדרך כלל בנוגע לציבור החרדי. ראה: תוכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035, בהוצאת משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות (אדר א' תשע"ו, פברואר 2016), עמ' 18: "על רקע טעמים אלו, מסכימים חוקרי החברה ומתכנני הערים בישראל כי נכון להמציא לקהילה החרדית פתרונות דיור ייעודיים ומובחנים. עם זאת, קיימת מחלוקת באשר לאופי הפתרונות המוצעים: יש הסבורים כי נכון להקים ערים חרדיות הומוגניות, ויש הסבורים כי נכון לפעול להקמתן של ערי פסיפס, תוך כינון שכונות חרדיות בתוך יישוב כללי".
4. על התקנות שקיימות בחוק ומאפשרות הקמת יישובים על סמך מאפיינים ייחודיים (ועדות קבלה), ראה הצעת חוק לתיקון פקודת האגודות השיתופיות (מס' 8) התשע"א (2011). החוק הוטמע בסעיפים 6ב-6ד לפקודת האגודות השיתופיות.
5. על השפעות השליליות בשכנות עם מגזרים אחרים, ראה ר"י שוורץ, בשבילי החינוך וההוראה, עמ' 21.
6. דיון מקביל קיים גם בשאלת השתלבותו של גרעין תורני בשכונה או בעיר. השתלבות זו

החברה הישראלית עברה שינויים גדולים בפן החברתי, מתפיסות קולקטיביות-לאומיות ועד לשייכות לקבוצה חברתית מצומצמת ומובחנת.⁷ בעת הקמת המדינה, התפיסה החברתית הכללית הייתה 'כור היתוך' - הקמת חברה הומוגנית, בעלת זהות אחידה.⁸ תפיסה זו השתנתה לרב-תרבותיות שדוגלת בכך שכל אדם, ודאי כל קהילה, יעצבו את אופיים התרבותי.

בפרק זה נתייחס למספר שאלות משנה:

- א. עד כמה יש לחוש להנחיית חז"ל "הרחק משכן רע"?
- ב. האם למגורים ביישוב הטרוגני יש ערך מוסף בהיבטים חברתיים?
- ג. האם מבחינה הלכתית יש לתעדף הקמת מערכת חינוך הומוגנית על פני מערכת חינוך הטרוגנית, כזו שמצריכה קבלת תלמידים מגוונים ממגזרים שונים ובעלי רמות השכלה ודתיות מגוונות?

יכולה להיות דומה לתהליך הנקרא בשם ג'נטריפיקציה (עילות), שמשמעו "מעבר של אוכלוסיה חזקה סוציו-אקונומית אל שכונה בעלת אוכלוסיה חלשה סוציו-אקונומית", ראה ג'נטריפיקציה בישראל - דחיקת דיירים בפרויקטים של פינוי בינוי, עמ' 33. לדילמות העולות משאלות אלה, ראה להלן הערות 42, 46.

7. חינוך לחברה של תרבות ודעת: תמורות במאה ה-21 והשלכותיהן - המלצות להתאמת מערכת החינוך בישראל למאה ה-20, עמ' 39: "התמורות האידאולוגיות שחלו בעולם בעשורים האחרונים, שקיעת הקומוניזם, ההגמוניה הקפיטליסטית, גלובליזציה ופלורליזם, השפיעו בעוצמה רבה על התהליכים החברתיים בישראל. החברה הישראלית, בחלקים ניכרים שלה, עברה מן האתוס הציוני-סוציאליסטי לאידאליזם דמוקרטיים ליברליים. האידאולוגיה של כור היתוך נשחקה, ולעומתה התחזקה האידאולוגיה של חופש הפרט, הפלורליזם והרב-תרבותיות".

8. מדיניות זו בתחום הדיוור, וממילא גם בתחום החינוך, לא יצאה לפועל באופן מלא, בגלל קשיים שונים בזמן הקמת המדינה, ויישובים רבים קמו על בסיס עדתי.

א. "הרחק משכן רע"

ניתאי הארכלי (אבות פ"א מ"ז)⁹ מדריך את האדם להתרחק משכן רע.¹⁰ הרמב"ם (הל' דעות פ"ו ה"א) מסביר מה היא סכנתם של שכנים רעים:

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו, ונוהג כמנהג אנשי מדינתו. לפיכך, צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחושך, כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר (משלי יג, כ): 'הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע', ואומר (תהילים א, א): 'אשרי האיש וגו'.

אם כן, האדם צריך לגור בחברה חיובית.¹¹ בשל כך, הצדיק הרמב"ם (הל' אישות פ"ג הט"ו) כפיית מעבר מגורים, אם קיים חשש שמגורים בחברה שלילית יזיקו לבני הזוג:

9. על יחס הרישא שבמשנה - "הרחק משכן רע", לסיפא - "ואל תתחבר לרשע", ראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'כריתת ברית לאומית עם מדינות רשע', סיני קנב (תשע"ט), עמ' קכח הערה 34.

10. וראה אבות דר' נתן, ט, א: "אחד שכן בבית, ואחד שכן בחוץ, ואחד שכן שבשדה". רבי יהודה הנשיא ציווה את בניו קודם פטירתו, פסחים קיב ע"ב: "אל תדור בשכנציב, משום דליצני הוו ומשכו לך בליצנותא". וכן מצינו באבות, פ"ו מ"ט: "אמר רבי יוסי בן קיסמא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ופגע בי אדם אחד, ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום. אמר לי: רבי, מאיזה מקום אתה, אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. אמר לי: רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות? אמרתי לו: בני, אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, איני דר אלא במקום תורה, לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד".

לכאורה, עיקרון זה נסתר ממימרת חז"ל, כתובות קי ע"ב: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים, ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל". אולם, נראה שאין הדברים סותרים, מאחר שחז"ל דייקו בלשונם ואמרו "עיר שרובה גויים", משמע שיש מיעוט יהודים, כך שניתן לשמור על חיי קהילה יהודיים טובים; ראה אמרות מלך, הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"ב, ביאורים אות עד. ראה גם שו"ת אבני נזר ושם משמאל, המצוטטים לעיל פרק ב הערה 27.

11. חז"ל, שבת סג ע"א, עמדו על שכנות נוספת שאינה חיובית: "אם עם הארץ הוא חסיד - אל תדור בשכונתו", וביאר רש"י: "שאינו יודע בדקדוקי מצות, ואין חסידותו שלם, וסופך ללמוד ממנו". כלומר, לא מדובר כאן בשכן רע ורשע, אלא די בכך שיש חשש ללימוד דרכי הנהגה שאינן חיוביות.

האיש שאמר: איני דר במדור זה מפני שבני אדם רעים או פרוצים או גוים בשכונתי, ואני מתירא מהם - שומעים לו, ואף על פי שלא הוחזקו בפריצות, שכן צוו חכמים: הרחק משכן רע. ואפילו היה המדור שלה, מוציאה ממנו, ושוכן בין בני אדם כשרים.¹²

ביחס למימרת חז"ל "הרחק משכן רע", נקט הרמב"ם בלשון "ציוו חכמים". רבים¹³ עמדו על כך שהרמב"ם נוהג להשתמש בלשון "ציוו חכמים" כמבטאת הנחיה מוסרית¹⁴ ועצה טובה ולא כהלכה פסוקה.¹⁵ כך נראה גם מתוך דברי הרמב"ם ב'אגרת השמד': "העצה שאני יועץ... שיצאו מאלו המקומות וילך למקומות שיוכל

12. בנוגע לבעלי לשון הרע, כתב הרמב"ם, הלכות דעות פ"ז, ה"ו, ש"אסור לדור בשכונתם", וכן פסק החפץ חיים, כלל ט, ד, ושם ציין שמקורו במשנתנו: "הרחק משכן רע".

13. עי' יד פשוטה, על הרמב"ם הל' אישות פט"ו הט"ז והל' שוטה פ"ד ה"ח; פרופ' יהודה לוי, 'דעת הרמב"ם על תלמוד תורה לנשים', המעין לד, א (תשרי תשנ"ד), עמ' 11-14; הרב צבי הבר, 'מצוות חכמים', מעלות כה (תשס"ה), עמ' 248-268; הרב חיים רפופארט, 'בענין נשים בתלמוד תורה במשנה רבותינו נבג"מ ז"ע', קובץ הערות וביאורים גל' ז (אלף-ל; י' שבט תשע"ב), עמ' 112-117. וראה פרופ' אביעד הכהן, 'הרחק משכן רע - על בחירת מקום מגורים בדלניים, הלכה והכלה' משפט וחברה', עמדו"ת ז (תשע"ה), עמ' 61-102, שציין למקורות רבים בדברי חז"ל המלמדים על החובה להתרחק משכנים רעים, ועם זאת "לא נובעת המסקנה שיש בידי הצדיק זכות משפטית להעריך את טיבם של אלו אחרים הבאים בגבולו, או להרחיקם, אלא שהחובה מוטלת עליו לבחור לו, לעצמו, מקום מגורים הולם... חובתו של היחיד להימנע מלהתגורר בחברתם של אנשים רעים או רשעים, ואין נובעת מהם זכותו של היחיד וגם לא של הקבוצה, להרחיק פלוני שבעיניהם הוא רע מלבוא גור אצלם או בשכונתם". וראה גם במאמר נוסף שלו: 'ציוו חכמים - פרק בלשונות הרמב"ם בספר משנה תורה', שנתון המשפט העברי יד-טו (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 113-120.

14. וראה רבנו יונה, אבות שם: "הרחק משכן רע לשוכר בתים... אמרו כי כאשר ישאל איש תחילה על דירה ובמקום דוחק, כך יש לו לשאול על השכנים, אם רעים הם ירחק מהם ולטובים יקרב". ונראה שגם הוא הבין שזה ציוו מוסרי שמוטל על האדם, לדקדק ולבחון מי יהיו שכניו. וראה חשוךי חמד, ביצה כב ע"א: "חולה הסובל מבעיות נפשיות, והרופא מייעץ לו לגור על שפת הים, החולה מצא דירה על שפת הים במגדל בן שש עשרה קומות, הדירה המוצעת היא בקומה שלישית, והים נשקף ממנה בכל הודו והדרו, וברור לו שהמגורים בדירה זאת יתרמו לבריאותו. אך דא עקא, הדיירים כולם אינם שומרי תורה, ונאמר בפרקי אבות (פ"א מ"ז): ניתאי הארבל אומר הרחק משכן רע, וכתב הרע"ב: שלא תלמוד ממעשיו. ועוד, שלא תלקה עמו במפלתו, דאוי לרשע ואוי לשכנו, יעו"ש. מה יעשה, האם יקנה דירה זו". מסקנתו היא שבשל השאלה הבריאותית ניתן לדור גם בשכונתו של 'שכן רע', וממליץ לשואל לעסוק ב'זיכוי הרבים', כדי שלא יושפע מהם לרעה (וראה להלן אות ד).

15. וראה רש"י הירש, להלן אות ז, אודות הלימודים והחיים בסביבה הומוגנית מבחינה דתית בהשוואה להטרוגנית.

להעמיד דתו ולקיים תורתו בלא אונס... וכבר הזהירו חז"ל שלא ידור אדם במדינה שאין בה עשרה צדיקים חסידים".¹⁶ בסיום דבריו הוסיף הרמב"ם, שבמקום שכופים את האדם לעבור על המצוות - אסור לו להישאר במקום זה.¹⁷

עם זאת, בשו"ת מחנה חיים (ח"ב, חו"מ סי' כד) פסק אודות אדם שיש לו דירה סמוכה אליו שעומדת להשכרה, ועומדת בפניו האפשרות להשכירה לגוי או ליהודי שאינו שומר תורה ומצוות, ישכירה לגוי ולא ליהודי. טעמו של דבר - לדידו - הוא, שיהודי זה אינו עומד בהגדרת 'עמיתך', ויש חשש שילמד ממעשיו יותר מאשר ממעשי גוי. מדבריו נראה, שהתייחס למגורים בצדו של 'שכן רע' כהלכה מחייבת יותר מאשר עצה טובה בלבד.¹⁸

ב. מגורים ליד מחללי שבת

הלכה היא שיהודים שגרים בסמוך לגוי, נדרשים לשכור את רשות הגוי כדי לאפשר טלטול בשבת (שו"ע או"ח שפב, א). העילה להלכה זו היא "גזרה שמא ילמוד ישראל מעשיו של נכרי, הטריחוהו והפסידוהו חכמים לישראל הדר עמו, כדי שיקשה בעיניו ליתן שכר בכל שבת ושבת, ויצא משם" (רש"י עירובין סב ע"א ד"ה אלא). הלכה

16. אגרות הרמב"ם (מהד' ר"י שילת), א, עמ' נה-נו. על אזהרת חז"ל שמצוינת באגרת, ראה הערת ר"י קאפח לאגרות הרמב"ם, מהדורתו, עמ' קיט הערה 23, וראה גם ר"י שילת, שם.

17. הקושי בבחירת מקום מגורים שמתאים לאדם מבחינה דתית, בא לידי ביטוי בדבריו של הרב דוד שפרבר, שו"ת אפרקסתא דעניא, א, סי' צח, אשר נשאל על חיוב לדור בקרב יראי ה': "עם כל זה, מי יוכל להכניס את עצמו בהוראה זו, לפסוק דבר מוחלט, והכל תלוי בערך המקום שהוא בו וערך המקום שנקרא שמה, ושאר יחסים הנוגעים לזה... אחרי שיכיר שמה מהות הרב אב בית דין (שזהו עיקר גדול בענין זה, דגופא בתר רישא גרידא) ותכונת אנשי הקהלה, והשי"ת ינחהו במעגלי צדק לטוב לו ולנפשות ביתו".

18. בשו"ת להורות נתן, יב, סי' קטז, נוקט לכאורה שיש חובה להתרחק משכן רע: "וכן אמרו (אבות א, ז): הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע עיני שם... ועל כן כשהבטיח למכור לו בית שיש לו בו קורת רוח מחמת הסביבה הטובה, ונתן לו בית שאין בה סביבה טובה ואין לו בו קורת רוח, הרי זה כמוכר בית ממין אחר, וכמוכר לו יין ונתן לו חומץ, כי סביבת הבית הוא חלק מעצם הבית". ברם, לאמתו של דבר, השאלה שבה דן שם היא באדם שקנה דירה והקבלן התחייב שכל השכנים יהיו דתיים, והתברר שחלקם אינם דתיים. העילה לביטול המכירה היא מקח טעות, שכן יש הפרה ברורה של החוזה. ועי' מעין אומר, יא, פרק ג סי' יב, דיון בתשובת הרב עובדיה יוסף בעניין עזיבת מקום עבודה בגין חברה רעה. ראה גם שו"ת שיח יצחק, סי' מד.

זו נפסקה גם ביחס ליהודי מחלל שבת: "ישראל מומר לעבודת אלילים או לחלל שבתות בפרהסיא, אפילו אינו מחללו אלא באיסור דרבנן, הרי הוא כעכו"ם" (שו"ע שם שפה, ג).¹⁹

הפוסקים דנו האם דין זה אמור גם במחללי שבת של ימינו. בנוגע לצדוקי, נפסק (שם, א) ש"הרי הוא כישראל ומבטל רשות". המשנ"ב (שם ס"ק א) מנמק זאת בכך שהלה "מוחזק כך מימי אבותיו, ומנהג אבותיו בידו". כלומר, מכיון שהוא אינו מחלל שבת במזיד אלא מתוך הרגל, דינו כאנוס. עם זאת, המשנ"ב עצמו (שם) פוסק כראשונים שסבורים שכל המחלל שבת בפרהסיא דינו כגוי לעניין זה, "כדי שלא ילמד ממעשיו",²⁰ ולכן "קראים שבזמננו, שבוודאי מחללים שבת בפרהסיא על כל פנים במילי דרבנן, אין יכולים לבטל רשות עד שישכור מהם".²¹

יש אחרונים שחלקו על המשנ"ב.²² בהגהות רעק"א (שם, סעיף ג) הביא את דעת אבן העוזר, שרק להחמיר דינו כישראל, "דאף על פי שחטא - ישראל הוא",²³ אך לא להקל. לכן, שכנות של ישראל מומר יחידי אוסרת בלא ערוב, ובמקרה זה מועיל ביטול כמו בישראל, ואין צורך בשכירות כמו גוי.

גם החזו"א (עירובין סי' פז ס"ק יד) חלק על המשנ"ב, וסבר שגזירת "שמא ילמד ממעשיו" נאמרה בעיקרה על גויים. רק ישראל מומר מוצא מקרב כלל ישראל ונחשב כגוי לעניין זה, ולא ישראל שמוגדר 'תינוק שנשבה'. מעין זה כתב הראי"ה

19. במספר מקומות מצאנו שבעקבות חז"ל, השולחן ערוך החמיר בדינו של המחלל שבת, עי' או"ח לט, א; יו"ד ב, ה; קכד, ח; רסד, א; אבה"ע, קכג, ב.

20. עי' בית יוסף, או"ח שפה, ג, שהביא את מחלוקת הראשונים בזה. אמנם שער הציון, שם סק"ב, נטה לומר שאין בכך מחלוקת.

21. ברם יש לעיין בדעת המשנ"ב הלכה למעשה לאור דבריו בביאור הלכה, שם ד"ה או: "היינו כשעשה זה בפריקת עול, אבל אם הוא מוטעה בדבר שחשב שמותר לו לעשות כן, מסתברא שאין זה בכלל מומר".

22. ישנם דיונים רבים באחרונים סביב שאלה זו. ראו שו"ת משיב דבר א, סי' כו; שו"ת חלקת יעקב, או"ח סי' קפב; שו"ת בצל החכמה, ב, סי' כב; שאכן דנו מחלל שבת כגוי. מנגד, יש שחלקו על פסיקה זו, כגון שו"ת משנה שכיר, או"ח סי' קלג, ופוסקים נוספים שחלקם צוינו לעיל.

23. ראה גם בהגהות רעק"א לשו"ע, יו"ד רסד, א, שדן בשאלה האם מוהל מחלל שבת נפסל למילה, ומסקנתו שבמקום שאין מוהל אחר יש להתיר.

קוק (שו"ת אורח משפט, סי' פב) שיהודי שמחלל שבת משום שחילול שבת אינו נראה בעיניו כעבירה, "ראוי להקנותו עירוב בלא ברכה".²⁴

דבריו של הרב יעקב עטלינגר (שו"ת בנין ציון החדשות, סי' כג) מצוטטים על ידי רבים כנדבך יסוד לשינוי יחסה של ההלכה למחללי שבת בדורות האחרונים:

עד כה, דברנו מעיקר הדין איך לדון מחלל שבת בפרהסיא, אבל לפושעי ישראל שבזמנינו לא ידענא מה אדון בהם, אחר שבעוונותינו הרבים פשתה הבהרת לרוב עד שברובם חלול שבת נעשה כהיתר, אם לא יש להם דין אומר מותר, שרק קרוב למזיד הוא. ויש בהם שמתפללים תפילת שבת ומקדשים קידוש היום, ואח"כ מחללים שבת במלאכות דאורייתא ודרבנן. והרי מחלל שבת נחשב כמומר בלבד מפני שהכופר בשבת כופר בבריאה ובבורא, וזה מודה ע"י תפילה וקידוש. ומה גם בבניהם אשר קמו תחתיהן, אשר לא ידעו ולא שמעו דיני שבת, שדומין ממש לצדוקין, דלא נחשבו כמומרים אע"פ שמחללין שבת, מפני שמעשה אבותיהן בידיהם, והם כתינוק שנשבה לבין עובדי כוכבים, כמבואר (סי' שפ"ה).

רבים מהאחרונים טוענים שכיום, אין להתייחס ליהודים מחללי שבתות כאל גויים.²⁵ עם זאת, יש אחרונים שרואים גם כיום את מחללי השבת כעובדי עבודה זרה. לדוגמה, שו"ת מנחת אלעזר (א, עד): "כשמחלל במזיד בפרהסיא, הרי הוא כופר בשביתת הקדוש ברוך הוא בשבת... ומה אהני בקידוש שעושה... ישתקעו הדברים ולא יאמרו, להקל על ידי זה ביינו".²⁶

ייתכן שמחלוקת זו משליכה על השאלה האם ראוי להתרחק משכנות עם מחללי שבת, אם כי גם לסוברים שאין לראות מחלל שבת כעובד עבודה זרה, לא יצאנו מחשש לימוד ממעשיו. כך כתב הרב ישראל וינמן:

24. סברה דומה כתב הרא"ה בשו"ת עזרת כהן, סי' מד עמ' קעז, וראה גם את דבריו באגרות הראיה, א, אגרת קלח. וראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'הדור בהלכות הרא"ה', סידרא יז (תשס"א-תשס"ב), עמ' 23-61.

25. שו"ת יהודה יעלה, יו"ד סי' נ; שו"ת מלמד להועיל, א, סי' כט; שו"ת יביע אומר, א, יו"ד סי' יא; שם, ז, או"ח סי' טו; שו"ת ציץ אליעזר, ח, סי' יח; שו"ת מנחת אשר, א, סי' י. וראה הרב דוד בן זון, 'יינו של מחלל שבת', תחומין כה (תשנ"ה), עמ' 381-391.

26. פרי מגדים, מש"ז או"ח סי' שכח ס"ק לט; שו"ע הרב, או"ח קכח, נב; שו"ת רב פעלים, ב, או"ח סי' יח; ועוד.

החזו"א סובר דאע"פ כן, אין להרחיק אותם אפילו אם זה מסכן את עצמנו, ודעת המשנ"ב דקודם צריך לחוש לעצמנו, ולגזור עליהם כמו דיני העכו"ם שמא ילמד ממעשיהם... וצריך לומר דדעת החזו"א הוא שלא יתקנו חכמים ע"פ הלכה דבר שבעצם מרחיק יהודי מהמחנה שלנו ומקשה עליו עוד יותר הסיכוי לחזור בתשובה, אע"פ שאצלנו קיים החשש שמא ילמד ממעשיו.²⁷

לדעת החזו"א, חובה לשכור רשות מיהודי מחלל שבת עלולה לגרום לכך שיהודים דתיים יימנעו ממגורים ליד יהודים שאינם דתיים. ריחוק זה עלול לפגוע במערכת היחסים שביניהם, ובכך יתנתקו מהתורה, ולכן לא נכון לנהוג כך.²⁸

ג. 'הפרדת הקהילות' בעת החדשה

פרשיית 'הפרדת הקהילות'²⁹ בעת החדשה הציפה את השאלה האם יש איסור בהתאגדות קהילתית רחבת היקף עם יהודים שאינם מאמינים בעיקרי היהדות. היו שהנהיגו הפרדה כזו, כדוגמת רש"ר הירש (שו"ת שמש ומרפא סי' מו), והיו שתמכו בה כמו החת"ם סופר (שו"ת, ו, סי' פט), הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, סי' מד) התנגד להפרדה זו וכינה אותה "קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה". גם הרב יצחק דב במברגר, שהיה הרב הראשי במדינת וירצבורג, התנגד בתקיפות לרעיון זה.³⁰ בעקבותיהם הילכו הראי"ה קוק (מאמרי הראי"ה, א, עמ' 55-61;³¹ אורות התחיה, כ) ובנו

27. הרב ישראל וינמן, 'תינוק שנשבה בימינו', מרפא לשון ח (תשס"ו), עמ' סה-סו.

28. וראה להלן אות ד, בהסברו של הרב יעקב אריאל.

29. 'הפרדת הקהילות' הוא כינוי למהלך שאירע בחלק מיהדות אירופה (בעיקר בגרמניה והונגריה) במחצית השנייה של המאה ה-19, ובו התפצלו הקהילות היהודיות לפי זרמים דתיים. חלקים ביהדות האורתודוקסית סברו שהפיצול הוא חובה הלכתית, בשל איסור להשתייך למוסד קהילתי משותף יחד עם רשעים.

30. על הפרדת הקהילות, ראה: הרב בן ציון יעקובוביץ, זכור ימות עולם, ב, מאמרים לד-לו; הרב שלמה שפיצר (עורך), מחלוקת שסופה להתקיים - הוויכוח סביב הפרישה מהקהילה (1877): חלופות מכתבים גלויים בין הרבנים שמשון רפאל הירש ויצחק דב הלוי (זליגמן בער) במברגר; פרופ' יעקב כ"ץ, הקרע שלא נתאחה - פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות בהונגריה ובגרמניה.

31. יש להעיר שהרב קוק, מאמרי הראי"ה, א, עמ' 58, משבח את מאבקם של התומכים בהפרדת הקהילות, "ואם כי ראו גדולי הדורות בדורות שלפנינו, כשקמו הרשעים לקעקע ביצתם של שונאי ישראל מן העולם, ורצו להדמות להאומות בכל מעשיהן ולהתקרב לשמד רח"ל ממש, והורו הגאונים גדולי ארץ ז"ל להיבדל מהם, הלא היתה עיקר כוונתם, מפני שהפושעים ההם

הרצ"ה (לנתיבות ישראל, ב, עמ' פג-פד).

הקמת יישובים נפרדים שמקבלים אליהם תושבים על בסיס הגדרה דתית - לדוגמה, תקנה שתקבע כי ליישוב יוכלו להתקבל רק אנשים המאמינים ב"ג עיקרים ומקימים אורח חיים אורתודוקסי - דומה ל'הפרדת קהילות' שאותה שללו הנצי"ב וסיעתו, מפני שהיא יוצרת קהילות סגורות ומונעת שותפות של עם ישראל בקהילה אחת.³² הרצ"ה (לנתיבות ישראל, ב, עמ' פה) אף טען שגישה כזו מנוגדת לתפיסה החברתית של התורה: "לא בהתבדלות ועזיבת הציבור, אלא בהחזקת העמדה של השלמות הציבורית, על פי דרכה של תורה, תהיה תקומת היהדות באמת, וכי מצות התורה היא לא הפרוד הציבורי בשבילה, אלא שמירת אחדותם של ישראל ומסירת הנפש על קיומה בתוכם".³³

התחילו לקצץ בנטיעות של האחדות אשר לכלל ישראל... ואם כן, היה הרעיון של הפירוד של הגאונים ההם זצ"ל ממש כדי לחזק על ידו את אחדות האומה כולה, שממילא על ידי זה גם הפושעים נכנסים אל הכלל". ייתכן שהרב מבחין בין המאבק ברפורמה שהתחולל בהונגריה ובגרמניה במאה ה-19 ובין מאבק ביהודים שתומכים בציונות (דברי הרב קוק נכתבו על רקע פיצול קהילות בקלויזנברג שבהונגריה, בשל תמיכת הרב שמואל גלזנר בתנועה הציונית בשנת 1920).

32. ראה שיחות הרב צבי יהודה, חוברת 'בענייני התיישבות', עמ' 25, אשר נשאל האם קיבוץ או מושב שיתופי שנרשם בתקנותיו שלא לקבל אדם שאינו שומר תורה ומצוות נקרא 'קהילה נפרדת'? הרצ"ה השיב בשלילה, ונימק זאת בדברים הבאים: "זו חברה שיתופית, ויש לבדוק אם יש התאמה לחברה, אם החברה מסוגלת. לכן השותפים מבררים אם השותף מתאים, לאו דווקא מבחינה דתית, ויכולים לקבוע שאין הוא מתאים מטעם זה או אחר, וגם הצד הדתי יכול להיות טעם, בין השאר".

33. ראה עוד שיחות הרצ"ה, שם, אשר נשאל על קליטת חבר שאינו דתי ביישוב דתי: "האם יש מקום לקבל בתור חבר מי שהוא אדם טוב אבל לא מוכן לשמור מצוות? תשובה: יש לעשות ניסיון במשך תקופה מסוימת. שאלה: הוא גם עלול להשפיע לרעה על אנשים אחרים, למשל ע"י חילול שבת בפרהסיא, וכן הילדים שלו על הילדים האחרים? תשובה: יש לנסות במשך מה, בשכל ובחכמה, אלא לקוות לנסות ולהיטיב, להרבות אהבה ולהרבות תורה, המאור שבו יחזירו למוטב. שאלה: האם תנאי הכרחי לקבלת חבר חדש הוא שיקבל עליו את כל המצוות? תשובה: צריך להבחין אם אדם זה בא על דעת לקיים או לא. זה דומה למה שנאמר לגבי גיור: 'נכרי שבא לקבל דברי תורה חוץ מדבר אחד, אין מקבלים אותו'. כמו כן, אם אדם בא מלכתחילה ואומר שאינו מקבל חלק מן התורה, זה עיכוב, היינו רוצים לקרב אותו אבל יש עיכוב. אבל אם אינו אומר באופן זה אלא שעכשיו אינו רגיל, אבל בא על דעת כך שבמשך הזמן יתקרב - אז יש מקום לקרב אותו". לכאורה, הנחיה זו עומדת בסתירה לדברים שהובאו בהערה הקודמת: מהדברים הקודמים עלה שאין למנוע את קבלתו של אדם שאינו דתי רק בשל מצבו הדתי והרוחני, ואילו מתשובה זו נראה שהיסוד הדתי כן יכול לקבוע את שייכותו

ברם, ייתכן שיש להבחין בין הנושאים: 'הפרדת קהילות' המקורית הייתה הוצאת ציבור מכלל ישראל בגלל פגיעה עקרונית בתורה, ואיסור לקיים איתם יחסי גומלין בנושאים ציבוריים, כהקמת מועצת קהילות משותפת. לא כן הקמת יישובים ושכונות המיועדות לציבורים מסוימים, שאין בה משום 'הפרדת קהילות', משום שההפרדה היא רק על בסיס חברתי וחשש להתדרדרות רוחנית, והיא לא באה למנוע שיתופי פעולה בתחומים אחרים, כמו הקמת מועצה דתית משותפת עם יישובים סמוכים.³⁴

רגליים לדבר שגם המצדדים ב'הפרדת הקהילות' אינם שוללים יחסי חברות ושכנות תקינים בין שומרי תורה ומצוות ובין אלה שאינם שומרים. רש"ר הירש עצמו כתב במכתב:³⁵

הפרדה זו, אין פירושה - כפי שנטען במרמה על מנת להטעות את הבריות - הפרדה וניתוק בין אנשים, פרישה מיחסי ידידות עם אחים שהשקפתם הדתית שונה... הפרישה העומדת כאן לדיון הינה פרישה מהשיתוף עם מינות ואפיקורסות, מהחיבור לשיטה הדוגלת בכפירה עקרונית באמונה ובהלכה היהודית. לא מדובר בפרישה מהקשרים החברתיים עם מינין ואפיקורוסין, עם המשתייכים לשיטת הכפירה באמונה ובהלכה היהודית...³⁶

גם היהודי המחמיר ביותר יוכל לחיות חיי חברה וידידות עם נוצרים, מוסלמים או עובדי אלילים. אולם כלפי אמונתם, דהיינו הנצרות, האיסלם או עבודת האלילים ישמור תמיד על מרחק מירבי וישתדל - כל עוד יקפיד וירצה להקפיד על יהדותו - להימנע אפילו מהיווצרות הרושם הקל ביותר של שיתוף דתי או קהילתי מסוג כלשהו עם המאמינים בדת אחרת.³⁷

לדידו, יש להבחין בין שכנות שהיא מותרת בין אנשים שעולמם הדתי שונה, ובין

של האדם למסגרת הקהילתית. ואולי יש לדון בכל מקרה לגופו.

34. לסיכום יחס הנצי"ב לפורקי עול, ראה תורת הנצי"ב (נויגרשל). עמ' מא, ושם סיכם כי "עמדה עקרונית זו אפשרה לנצי"ב לשתף פעולה במסגרת תנועת 'חובבי ציון' עם אנשים שלא היו שומרי תורה ומצוות".

35. נדפס בספר מחלוקת שסופה להתקיים, לעיל הערה 30.

36. שם עמ' 8.

37. שם עמ' 79. וראה להלן אות ז, דברי רש"ר הירש על הגיוון האנושי שיכול להתקיים בחברה יהודית.

חברות בקהילה דתית משותפת. בשותפות בקהילה ישנה לגיטימציה לעקרונות שהם נגד התורה, ולכן היא אסורה מצד החזקת ידי עוברי עבירה. עם זאת, אפשר לקיים שכנות ואף ידידות אישית סביב נושאים ניטרליים, שאין בהם מתן לגיטימציה למעשיהם של השכנים.³⁸

בסופו של דבר, ניתן לומר שסוגיית 'הפרדת הקהילות' אינה נוגעת במישרין לשאלת הפרדת יישובים על בסיס דתי. מחד, גם לסוברים שיש להתנגד ל'הפרדת הקהילות' הדבר מותר, מפני שמטרת ההפרדה ביישובים אינה ליצור ציבורים נפרדים ולאסור שיתופי פעולה, אלא רק שמירה על מסגרת חיים יהודית. מאידך, גם למצדדים ב'הפרדת הקהילות', אין זה אמור אלא רק כאשר התאגדות משותפת יוצרת מצב של חיזוק ידי עוברי עבירה, ולא שמדובר ביחסי שכנות או שיתופי פעולה בנושאים ניטרליים.³⁹

38. ראה הרב יהושע פולק, 'בעיות תכנון ובנייה בימינו', שערי צדק ו, עמ' 225: "ר"ח קנייבסקי נשאל האם עדיף לקנות דירה יקרה באזור דתי שאין בו חילול שבת או דירה זולה יותר באזור שבו יש חילול שבת? והשיב שיקנה את הדירה הזולה וישם וילון". ועי' באגרתו של הרח"ע גרודז'נסקי, אודות 'קהילות נפרדות במדינת ישראל', תחומין י (תש"ן), עמ' 210.

39. מגורים מעורבים מעוררים אצל רבים חשש מפני התדרדרות רוחנית, בפרט אצל ילדים ובני נוער. לאחרונה נערך מחקר אודות זהות דתית בבגרות. המחקר נערך עבור ערוץ 7 ומכון רבדים ע"י ד"ר עידו ליברמן - סוציולוג, והרב יעקב כהן - פסיכולוג. במחקר זה, ישנה התייחסות נרחבת לשאלת ההשפעה של מקום המגורים על מצבו הדתי של המתבגר שבית הוריו היה דתי. ממצאי המחקר מבוססים על מדגם מייצג של 600 אנשים בגילאי 18-40, שגדלו במשפחות דתיות ולמדו במערכת החינוך הדתית בתקופת התיכון. 499 מתוכם מגדירים את עצמם כדתיים גם בהווה, ו-101 כמסורתיים או כחילוניים (אין בממצאים אלו התייחסות לאנשים שגדלו מלכתחילה במשפחות מסורתיות או חילוניות, או לאנשים שלמדו במוסדות חינוך לא דתיים בתקופת התיכון). במסקנות המחקר (עמ' 59) נכתב: "מקום מגורים לא דתי מאתגר בבתים ליברליים את הזהות הדתית בבגרות, בבתים קלאסיים הוא תומך מעט, ואילו בבתים תורניים אין מגמה עקבית. בבתים קלאסיים ותורניים קיימת מעט יותר עלייה ומעט פחות ירידה ברמה הדתית באזור לא דתי לעומת אזור דתי". ממצאי המחקר הם שבבית דתי-לאומי ליברלי, מגורים באזור שאינו דתי אכן מביאים לידי ירידה, או שמונעים עלייה רוחנית; ואילו בבתים דתיים-לאומיים קלאסיים ותורניים, מגורים באזור שאינו דתי מביאים לידי מעט יותר עלייה רוחנית ומעט פחות ירידה רוחנית מאשר באזור דתי.

מסקנת המחקר היא סביבת המגורים אינה בהכרח גורם המשפיע בהתאם לסוג האוכלוסייה, ואדרבה, לפעמים היא מביאה לתוצאות שונות מהמצופה. קישור לתוצאות המחקר ראה באתר: <https://www.inn.co.il/news/501240>.

ד. שכנות גורמת השפעה חיובית

הרב יהושע משה אהרונסון (שו"ת ישועת משה, א, סי' כא) העלה שיקול נוסף למגורים משותפים – השפעת אדם או קבוצה על אנשים המתגוררים בסביבתם:

העולים לערי ישראל, אע"פ שלעת עתה רוב הנהלת העיר ויושביה הם חילוניים, מותר ומצוה לעלות ולהתיישב בתוכה ולייסד בתוכה שכונה ושיכון דתי חרדי, בכדי להוסיף כוח, להגיע בעזה"י במשך הזמן לרוב דתי, ולהשפיע עד אז בכל הדרכים לטובת הענינים הדתיים שבעיר; כי אל לנו לעזוב את המערכה בערי ארצנו הקדושה להפקירם לדורות ולהסתגר עצמנו בעיר אחת או שתיים בישראל, ולבנות על ידי כך גטו רוחני, ולהסתפק בזה בארץ האבות. וכבר נוכחנו לדעת, ומובטח לנו, כי מעט אור מגרש חושך הרבה, לקרב לב אנשים שטרם נתערו מאבק ארץ העמים, לא יודעים דרכי השי"ת מפני שנתגדלו בין הגוים כתינוקות שנשבו, ואולי בכהאי גוונא אין חשש שמא ילמדו ממעשיהם.

ברוח דברים אלו כותב גם הרב יעקב אריאל,⁴⁰ בהקשרם של דברי החזו"א שהבאנו לעיל (אות ב):

לדעת החזו"א לא גזרו על מגורים משותפים עם ישראל, אלא רק עם גוי, למרות שלכאורה בישראל החשש ללימוד מדרכיו גדול יותר מאשר בגוי. ואולי טמון כאן רעיון, שאדרבה, במגורים משותפים יש אחריות וסיכוי להשפעה חיובית, יותר משיש חשש להשפעה שלילית. ואכן, השמועה אומרת שהחזו"א העדיף הקמת ישיבות רבות בפריפריה על פני ריכוזן במקום אחד. עכ"פ, מי שמתגורר בסביבה חילונית מתוך תודעה של שליחות דומה לשלוחי מצוה שאינם ניזוקין.⁴¹

גם הרב מנחם מנדל שניאורסון (ליקוטי שיחות, כג, עמ' 465) מסביר כיצד ראוי לאדם לבחור את מקום מגוריו:

40. הערות לספר רעך כמוך (וסרמן), עמ' 249.
41. לאור הניסיון המצטבר אצל שליחי חב"ד, שכאשר המשפחה כולה חדורה בתודעת שליחות, הסיכון להשפעה מצד הסביבה ההטרוגנית פוחת מאוד.

לכותבו אודות מקום דירת האדם, הקובע בזה הוא לא איפה יהי' לו נעים יותר וטוב יותר, אלא איפה יוכל לעשות יותר מעשים טובים ואיפה זקוקים יותר לעזרתו... ובאמת הרי כל אדם צריך לרפאות סביבתו, להביא בה אור וקדושה יותר, ובנוגע ליהודים - כל אחד ואחת מהם, תפקידו הראשוני והעיקרי להביא בסביבתו יהדות יותר.

ראיה מסוימת למגורים המשפיעים בצורה חיובית, ניתן להביא מערי הלוויים, שהיו מפוזרות בתוך כלל שבטי ישראל (במדבר לה, א-ח). ספר החינוך (מצווה שמב) מנמק את מיקום הערים בתוך נחלות השבטים, "כי הוא השבט הנבחר לעבודת השם, וכל עסקם היה בחכמה... ועליהם נאמר (דברים לג, י): 'יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל'. ומתוך כך שהחכמה בתוכם היה עסק כל ישראל תמיד עמהם".⁴²

עם זאת, ברי שאין הנדון דומה לחלוטין לראיה, משתי סיבות: א. יש להניח שלא היה פער משמעותי ברמה הדתית בין הכהנים והלוויים ובין עם ישראל, ואילו היום קיימים הבדלים גדולים בין מגזרים שונים. ב. הלוויים חיו בתור קבוצה מגובשת בערים נפרדות, ולא בתור יחידים. ועם זאת, נראה שהתורה רואה ערך ביישובן של אוכלוסיות שונות זו לצד זו.⁴³

42. וכפי שכותב ספר החינוך, מצווה תח: "ומפני גודל מעלתם וכושר פועלם וחין ערכם נבחרה ארצם לקלוט כל הורג נפש בשגגה יותר מארצות שאר השבטים".
 על שיקולים חברתיים שונים בעירוב אוכלוסיות, ראה: ג'נטריפיקציה בישראל, לעיל הערה 6 שם, עמ' 38: "היבט חשוב ומשמעותי בתהליכי ג'נטריפיקציה הוא ההיבט החברתי. יש הסבורים כי ג'נטריפיקציה מהווה תרופה לבעיות חברתיות שונות, נותנת ביטוי לבחירה חופשית, דו קיום, שיתוף פעולה אזורי ועירוני לרווחת הכלל ומינוף חברתי (מונטרסקו ופביאן 2003). Vigdor (2002) ציין כי באמצעות תהליכי ג'נטריפיקציה ניתן לפעול למען צמצום פערים חברתיים על ידי הגדלת אפשרויות ניעות חברתית. McDonald (1986) טוען כי ג'נטריפיקציה יכולה להביא לייצוב של אזורים מדורדרים, לתרום למגוון חברתי ולהפחתה בפשע. לעומת זאת, קיימים מחקרים המראים כי קיימות גם השפעות שליליות משמעותיות בהיבט זה, בין השאר בשל קיטוב מעמדי, הדרת התושבים המקוריים, פגיעה בהווי חייהם, דחיקתם אל מחוץ לשכונה ואיבוד מגוון חברתי (מונטרסקו ופביאן, 2003). Atkinson (2004) טוען כי התהליך מביא לתרעומת קהילתית של האוכלוסייה המקומית ולקונפליקטים שונים, וכפועל יוצא גם עלייה במקרי הפשע. בעיה נוספת שמונים המקטרגים היא העברת האוכלוסייה הוותיקה בשכונה ממקום אחד למשנהו, הגורמת לפירוק הקהילה שמהווה רשת ביטחון לאוכלוסייה המקורית".

43. ראה העמק דבר, דברים ג, טז, על נתינת נחלה בעבר הירדן המזרחי לחצי שבט המנשה.

ה. "ויהיו עניים בני ביתך"

לבד מהטרונגניות דתית שנידונה בפרקים הקודמים, יש מקום לבירור האם יש משמעות וערך בהטרונגניות סוציו-אקונומית. יצירת אינטגרציה חברתית יכולה להתרחש בבניית דגמים שונים של דיור, שיגרמו לאוכלוסיות מגוונות לגור אחת ליד השנייה,⁴⁴ וכן בעידוד גרעינים משימתיים. הטרונגניות סוציו-אקונומית אמורה לשפר מדדים שונים של השכבות היותר חלשות.

ישנה תאוריה חברתית התומכת ביצירת תמהיל חברתי מגוון בשכונות ובערים חדשות. היא מבוססת על מחקרים שנעשו במקומות שונים בעולם (אנגליה, קנדה, ספרד) והעלו את הממצאים הבאים:

בכל המקרים הללו, דיור מעורב נחשב כגורם מקל להפגת מתחים ובונה חוסן חברתי. הטיעון הכלכלי מתמקד באינטגרציה בין קבוצות הכנסה שונות. הרציונל כאן מתבסס על ניתוח של ריכוזי עוני, ורואה את הדיור בר השגה כדרך למנוע אותם או לצמצם אותם. בספרות המקצועית הצטברו עדויות על העלויות הגבוהות של ריכוז של אוכלוסיות ממעמד כלכלי נמוך. העלויות כוללות הישגים נמוכים בחינוך, שיעור אבטלה גבוה, רמות תחלואה גבוהות יותר וחשיפה רבה יותר לפשע.⁴⁵

ע"פ תאוריות אלה, דיור מגוון בונה חברה מאוזנת יותר מבחינה חברתית, ומשפר את רמת החיים של הקבוצות החלשות.

חז"ל (אבות פ"א מ"ה) אמרו שחברה אנושית כוללת בתוכה סיוע של אנשים משכבות סוציו-אקונומיות שונות אלה לאלה: "יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך

44. תיקון 120 בחוק התכנון והבניה, 2018, נועד להרחיב את הסמכויות של מוסדות התכנון לכלול בתוך מיזמי בנייה יחידות דיור מוזלות, וכן יחידות דיור שנועדו להשכרה במחיר מופחת ממחיר השוק. ראה אתר הכנסת, https://fs.knesset.gov.il/20/law/20_lsr_489235.pdf.

45. דיור בר השגה: כלים של תכנון סטטוטורי ומדיניות מקומית, עמ' 23. חוקר מפורסם שעסק בנושא זה בהרחבה, בעיקר בארה"ב, היה רוברט פטנאם. הוא טבע את המונחים 'הון חברתי מחבר', המתאר את הקשרים האישיים בתוך הקהילה, לצד המונח 'הון חברתי מגשר', המתאר את הקשרים שבין קהילות שונות. ראיון אתו מופיע באתר: <https://www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3574011,00.html>, תחת הכותרת: 'השקעות בהון חברתי הן הבטחה גדולה להתנעת הכלכלה מחדש'.

פתוח לרווחה, ויהיו עניים בני ביתך". כדי לממש את הנחייתו של יוסי בן יוחנן, מסתבר שאדם צריך לגור בקרבת עניים⁴⁶. כך כתב ר' משה אלמושנינו:⁴⁷

גדולה מצוה זאת שהתחיל בה אברהם אבינו, כדכתיב (בראשית כא, כג): 'ויטע אשל', ופירשו חז"ל (מדרש תהילים, לז): אשל, ראשי תיבות א'כילה, ש'תיה, ל'ויה, ויש אומרים ל'ינה. ועל דא שנינו במסכת אבות (פ"א מ"ה): 'יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך'. רצה לומר, שתדור במקום המזומן לעוברים ושבבים, ותהיה ביתך פתוח תמיד לקבלם בסבר פנים יפות.

מגורים שמבדילים בין שכבות סוציו-אקונומיות, מצמצמים באופן משמעותי את היכולת לעשות חסד ולהטיב עם נזקקים. כאשר יש מעט נזקקים בסביבה מבוססת, מיעוט זה יקבל כל טוב, בעוד שמגורים בסביבה הטרוגנית רחבה יוצרים הזדמנויות רבות של חסד בקהילה, ונותנים לאדם אפשרות לפתוח את ביתו

46. ראה שו"ת להורות נתן, יג, סי' עב, בנימוק השני להלכת עניי עירך קודמים: "שהוא לטובת העני, שלא יצטרך לכתת רגליו למרחקים לקבל צדקה".

סיכום נרחב של ההיבטים הסוציו-אקונומיים של הג'נטריפיקציה, שחלקם הם ביטוי לתרומה הכלכלית של האוכלוסיה העשירה לענייה וחלקם הם תרומה מעצם החיים המשותפים, ראה: ג'נטריפיקציה בישראל, הנ"ל, עמ' 37-38: "במסגרת ההיבט הכלכלי של התופעה, ניתן למצוא מחקרים אשר שמים דגש על יכולתה של הג'נטריפיקציה להביא לשדרוג כלכלי... כמו כן, האוכלוסייה הוותיקה מתחזקת על ידי כניסתם של משלמי מסים עמידים, המכניסים כסף לשכונה ומזרימים אותו לקופת העירייה (כרמון, 1988). השפעה כלכלית נוספת של ג'נטריפיקציה מתבטאת בעליית מחירי הקרקע. פעילות וחיוניות, אשר נוצרות כתוצאה מהימצאותם של יותר אנשים באזורים אלו, גורמות לעלייה בביקוש למגורים ובערכי הנכסים. כמו כן, גדלות ההכנסות המקומיות, אשר מעודדות ומגדילות כדאיות עבור פיתוח נוסף בשכונה, ונוצרת הזדמנות לשיקום רכוש גם ללא תמיכה ממשלתית (Bryne 2003)). מנגד, מחקרים הצביעו גם על ההשלכות השליליות של הג'נטריפיקציה בהיבט הכלכלי. (Davidson & Lees (2005) מצאו כי בנייה חדשה למגורים או לשימושים אחרים יכולה להביא להתייקרות של שירותים מקומיים המקשה על האוכלוסיה הוותיקה... השפעה נוספת קשורה להיבט האורבני. פיתוח המרקם העירוני על ידי ג'נטריפיקציה משפר, לכאורה, את תנאי החיים הפיזיים והחברתיים - שירותי ציבור, חברה, קהילה ותשתיות. נטען כי ג'נטריפיקציה משקמת את השכונות, מגבירה את צריכת שירותי חינוך, מסחר ובילוי (כרמון, 1988), מפחיתה את הזחילה האורבנית ומעודדת חזרה למרכזי העיר (Byrne, 2003)). ניתן לקשור להיבט האורבני גם את הפן הפיזי - קרי, האפשרות לשמש ככלי המסייע לשדרוג המרחב הבנוי על ידי שיפוץ הבניינים והתשתיות (גבע ורוזן, 2016). מנגד נטען, כי התהליך מביא לאובדן דיוור בר השגה".

47. מטה משה, עמוד גמילות חסדים, חלק ב, במעלת הצדקה, פרק ט.

לעניים⁴⁸. ככל שאדם גר בסביבה יותר הטרוגנית, כך יש לו יכולת לקיים הדרכה זו באופן תדיר יותר.⁴⁹

נימוק זה מביא לידי ביטוי את רצונו של הפרט לתרום לחברה.⁵⁰ בנוסף, היכרות קרובה מאפשרת נתינה יעילה ומדויקת יותר, בהתאם לצורכי הזמן והמקום. אדם שאינו חי בסביבה שעבודה הוא תורם יתקשה לדייק בתרומתו, ובמקרים מסוימים הוא עלול אף להזיק בשל תרומתו.

מכאן שההדרכות האמורות במשנה בה פתחנו פרק זה מהוות בסיס לקיומה של חברה מגוונת. כך כותב בעל חסד לאברהם - אהבה בתענוגים (אבות פ"א מ"ה):

שהקיבוץ המדיני (החברתי) שהוא קיום העולם, הוא קיומו ועיקרו על זאת המצוה, שאי אפשר שיהיה הקבוץ המדיני ולא יושלם סדורו, אלא בהיות בני המדינה עוזרים זה לזה וגומלים חסד זה לזה במלאכות ובפעולות כנודע, שאם לא עזרו זה לזה או ינגדו זה לזה, יפסד הקבוץ המדיני.⁵¹

1. מערכת חינוך - הומוגנית או הטרוגנית?

דילמה נוספת שכרוכה בהקמת יישוב הומוגני או הטרוגני, היא אופייה של מערכת החינוך.⁵² קבוצה הומוגנית מאפשרת פתיחת מוסד חינוכי עם תנאי סף גבוהים,

48. בשולי הדברים, תזכר תוכחתו של הנביא יחזקאל (טז, מט) על הדמיון שבין חטאי עם ישראל לחטאת סדום ועמורה: "הנה זה היה עוון סדם אחותך גאון שבעת לחם ושללות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה".

49. הצדקה יכולה להתבצע בשני רבדים, ברובד הגשמי וברובד הנפשי. ברובד הגשמי - פתיחת גמ"חים שונים, יצירת מקורות תעסוקה, פתיחת בתי תמחוי, ועוד. ברובד הנפשי - פתיחת חוגים להנחיית הורים, סיוע לאנשים הזקוקים לתמיכה נפשית, ועוד.

50. נימוק זה תואם את הטעם הראשון שמביא שו"ת להורות נתן, חלק יג, סי' עב, להלכת עניי עירך קודמין, "דאין מעבירין על המצוות... והכי נמי כשיש עני בעירו, נמצא דהמצוה לפניו".

51. ראה משיבת נפש (לוריא), במדבר א, ד"ה ולהאיר, תיאור דומה העומד על כך שאוכלוסיות שונות זקוקות זו לזו: "וכן תקנו עשרה בטלנין להתפלל בקביעות בכל יום, ומוציאין [ידי חובה את] העם שבשדות, שמאספים הדגן והתירוש. ואשרי העם שככה לו, שיש להם ראשי תורה ופרנסים המחזיקים בבדק, ויעמדו בפני הפרצות, ועמהם אנשי מעשה להתפלל ולגמול חסד לכל הנצרכים, ואח"כ עובדי אדמה ומלומדי קשת ותיקון העולם".

52. וראה הרב משה מונק, 'דרכים להעלאת רמת הכיתה', אוצרות של חינוך מעשי, יא(ב), עמ' תתמו, על האסכולות השונות בעניין זה בארצות אירופה.

בעל אופי חינוכי מסוים. קבוצות הטרוגניות שונות מצריכות הקמת מוסד חינוכי עם תנאי סף גמישים יותר,⁵³ פתיחות חינוכית רבה יותר, וכן מענה לאתגרים רחבים יותר מבחינה לימודית וחינוכית.⁵⁴

בשאלה דומה דן הרב אליהו שלזינגר (שו"ת שואלין ודורשין א, סי' יג): "בענין בית ספר תורני שמבקש לבחור תלמידים על פי מידת דתיותם וכישרונותיהם, אם רשאי לעשות כן ע"פ ההלכה". יש להבחין בין השאלה שמעלה הרב שלזינגר ובין הנידון שלפנינו. נידוננו הוא השאלה העקרונית - אילו מוסדות חינוך המדינה צריכה לתעדף - הטרוגנית או הומוגנית.

נסקור את המקורות שמציג הרב שלזינגר לסוגיה זו:

1. מחלוקת ב"ש וב"ה (אבות דרבי נתן ב, מט):

שבית שמאי אומרים: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים: לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בה בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה, ויצאו מהם צדיקים וחסידים וכשרים.

2. אזהרות ביחס להוראה לתלמיד שאינו הגון (חולין קלג ע"א):

אמר רב יהודה אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון, נופל בגיהנום... אמר רבי זירא אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון, כזורק אבן למרקוליס.

53. פתרון נוסף בחברה הטרוגנית יכול להיות פתיחת מספר מוסדות, הצעה זו יש לשקול גם מבחינה תקציבית, ושיקולים מעין אלו חורגים מענינו של פרק זה.

54. הרב פרופ' נריה גוטל דן בשאלת "שילוב תלמיד בעל צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל בראי עולם הערכים היהודי" - ראה אור יקרות 269-283. שאלה זו משיקה לנידוננו, האם להעדיף קהילת לומדים הומוגנית או הטרוגנית. מסקנתו (שם, עמ' 282) היא, שניתן למצוא סימוכין לעמדות שונות: "אם איננו רוצים לעשות שקר בנפשנו, עלינו לומר כי המצדד במדיניות השוללת שילוב ורוצה להביא לכך סימוכין ממקורות ישראל יוכל לעשות זאת. זה הרואה ברכה בשילוב, אם כי במשורה, ימצא גם הוא מקורות תומכים. וכן זה המבכר את השילוב, תומך בו נמרצות ורואה בו ענין ערכי ומהותי ונושא אותו כדגל - ודאי וודאי שימצא תימוכין מוצקים. בלשון הפוסקים: 'דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד', ודאי בכל הנוהג לשאלות ערכיות". מדברי הרב גוטל נראה כי הוא עצמו תומך בגישה השלישית המבכרת את השילוב, אך כפי שהוא מדגיש, הדיון הנ"ל הוא רק ברמה הערכית. הדיון של הרב שלזינגר לקמן הוא ברמה ההלכתית, והוא מחדד את השאלה איזה סוג של חינוך יש להעדיף, הומוגני או הטרוגני.

3. פסיקת הרמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"ד ה"א):

אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם, אבל אם היה הולך בדרך לא טובה - מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו.

הרמב"ם נקט שמותר ללמד תורה לתלמיד הגון ולתלמיד 'תם'. מי מוגדר כתם, ומהו המקור לפסיקתו זו?

רבים מפרשני הרמב"ם⁵⁵ מצאו את מקור דבריו במחלוקתם של רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה (ברכות כח ע"א): לראב"ע יש לפתוח את שערי בית המדרש לכל הרוצה לבוא, ולרבן גמליאל יש למנוע זאת ממי שאין תוכו כבדו. מחלוקת זו היא מעין מחלוקת ב"ש וב"ה שהוזכרה לעיל. נראה שהכרעת הגמרא שם היא כראב"ע, שכן מסופר שסילקו את שומר בית המדרש, ופתחוהו לכל הרוצה להיכנס. בפירוש הביטוי תם, הרב שלזינגר מביא את פירושו של המאירי (מסכת אבות פ"א מ"א):

ולא ידקדקו יותר מדאי שלא להושיב בפניהם אלא בעלי תריסין, אלא יסבירו פנים לכל הבא בפניהם, שהעצים הקטנים מדליקין לגדולים. ולא אמרו שלא ישנה אדם לתלמיד אינו הגון אלא במי שמידותיו מגונות, שזה בודאי ראוי להרחיקו הרחקה יתירה.

ממקורות אלה עולה שיש שלושה סוגי תלמידים: תלמידים הגונים נאים במעשיהם - יש לקבלם; תלמידים שאינם הגונים - שבאופן עקרוני אין לקבל אותם;⁵⁶ תלמידים תמימים שאינם בעל מידות מגונות - בנוגע לתלמידים כאלו נחלקו בית שמאי ובית הלל, והכרעת הרמב"ם כבית הלל שיש לקבלם. לאור דברים אלו נראה

55. עי' כס"מ ולח"מ, שם.

56. הרב פרופ' נריה גוטל, 'הלכת' הגינות התלמיד' באספקלריית הדורות ובמבחן הפסיקה, על דרך האבות - קובץ מאמרים בנושאי תורה וחינוך (תשס"א), עמ' 49-75, סוקר בצורה רחבה את הגדרת המושגים 'תלמיד הגון' ו'שאינו הגון' לאורך הדורות. מסקנתו היא שלמרות שבאופן עקרוני ישנה הבחנה בין הוראה לתלמיד הגון ובין איסור הוראה לתלמיד שאינו הגון, "גם זו נותרה 'פתוחה' ובמסגרת כללית המחייבת מילוי תוכן מפורט בכל דור ודור; ואכן מסרן הכתוב לחכמים, נבונים ויודעים 'להקשיב', 'להאזין' ולנתח נכונה את מצב הדור, צרכיו, אופיו ותכונותיו היסודיות" (שם עמ' 67). ואכן, נראה שבדורנו ישנה נטייה להגדיר 'תלמיד הגון' באופן רחב ביותר.

שנכון לפתוח מוסד שיכיל מגוון רחב של ילדים, ובלבד שהתלמידים עומדים בקריטריונים של הגונים או תמימים. מסקנה זו דומה להיסקו של הרב שלזינגר בנוגע לרף קבלת תלמידים לבית ספר תורני (שם עמ' קכב):

סמכתי דעתי לפסוק הלכה דכל ילד או נער שאין מעשיו מקולקלין ואין מידותיו מגונות - אף שבא מבית שאינו כל כך דתי, ואף שאינו בעל כשרון, ומבקש באמת ובתמים להתקבל לבית הספר התורני כי חשקה נפשו לחסות תחת כנפי השכינה - יש לקבלו בזרועות פתוחות, באהבה ובסבר פנים יפות, לקרבו לחנכו ולאמצו.

ייתכן שההבחנה בין סוגי תלמידים נכונה תאורטית, אך ברור שהיא מציבה קושי מעשי ביישומה על סמך היכרות מוגבלת עם התלמידים, ובפרט כשמדובר בילדים צעירים.⁵⁷

בגמרא (ב"ב כא ע"א) מתוארת תקנת יהושע בן גמלא שביססה את מערכת החינוך הכללית בתקופת בית שני:

זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל; שבתחלה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה, מאי דרוש? 'ולמדתם אותם' (דברים יא, יט) - ולמדתם אתם, התקינו שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש? 'כי מציון תצא תורה' (ישעיה ב, ג). ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד. התקינו שיהיו מושיבין בכל פלך ופלך; ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויצא; עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

הר"ש גורן (שו"ת תרומת הגורן, ב, סי' לב) טען שהגמרא בברכות (כח ע"ב), המתארת את סילוק השומר מפתח בית המדרש לאחר העברת ר"ג מנשיאותו, ומחלוקת בית שמאי ובית הלל שהוזכרה לעיל, עוסקות בחינוך בוגרים, ושם יש מחלוקת האם צריך לקבל כל תלמיד. לעומת זאת, הסוגיה בבבא בתרא עוסקת בחינוך ילדים,

57. ראה בהערה קודמת, המבהירה את המורכבות שבהגדרת 'תלמיד שאינו הגון'.

וממנה עולה הוראה חד משמעית שיש לקבל את כל הילדים:

אין לנו רמז לכך שבבתי ספר לילדים בגיל הרך... היתה נהוגה סלקציה מכל סוג שהוא בין התלמידים: לא סלקציה כלכלית, לא סלקציה של רמה כשירונית, ולא סלקציה דתית.

הרב גורן הסביר את ההבדל בין שתי מערכות החינוך: מערכת החינוך היסודית היא ממלכתית - ובה מתקיימת תקנת חכמים, שמקיפה את כולם, ולכן בה אין לעשות הבחנות.⁵⁸ לעומת זאת, מוסדות חינוך לתלמידים בוגרים אינם פועלים מכוח תקנת חכמים, ולכן ניתן להציב בהם תנאי קבלה.

בעקבות דברים אלו, הרב גורן הסיק:

שהאינטגרציה תואמת את תקנות החינוך, כפי שהותקנו בתקופת הבית השני, לפחות כאשר מדובר בחינוך היסודי. ולכן מן הדין הוא לכפות את האינטגרציה על ההורים ולא להרשות שום אפליה ביחס לחינוך בבתי הספר היסודיים בין ילד לילד, בין שכבה לשכבה, בין עדה לעדה ובין מעמד למעמד.

לדבריו, תקנת יהושע בן גמלא נועדה - בין היתר - למנוע פערים משמעותיים בחינוך היסודי שמקבלים ילדי ישראל, ולהקנות חינוך שווה לכל ילד.

גם הרב אברהם שפירא תומך בחינוך דתי הטרוגני:⁵⁹

הרב שפירא דחה על הסף את ההבחנה שעושים בין התלמידים, והסביר כי המסורת החינוכית מקדמא דנא היתה כי לכל בית ספר עירוני התקבלו ילדים שגרים בעיר מבלי לבדוק בציציותיהם ובציציות הרמה הדתית של הוריהם. לדבריו, המצווה היא לחנך. "מצווה לחנך ילדים שהם יהודים, ואין מצווה לחנך יחסנים... דנים על אופי של דת, שומרי דת או לא, אבל בית הספר לצדקניות וצדיקים - שמעתם על זה?"⁶⁰

58. וראה את דבריו שם בנוגע לקושי להגדיר ילדים בגילאי בית ספר יסודי כ'תלמידים שאינם הגונים'.

59. הובא על ידי הרב יהודה זולדן בספרו צדקות יהודה וישראל, עמ' 456.

60. בשאלת האופן הנכון ליצירת מרחב לימודי לבחורים בעלי רמות שונות, מספר הרב יהושע מגנס (עולם קטן, גיליון 886 - פרשת משפטים תשפ"ג, מוסף לימודים מצורף): "זו הייתה השאלה האחרונה ששאלנו את ר' אברום [הרב אברהם שפירא] לפני פטירתו: 'הגיעו

דברים דומים כתב הרב מרדכי אליהו בנוגע לשילוב ילדי עולים מאתיופיה:

אסור לנו להפלות בין ילד לילד. עולים שהגיעו ארצה ומוכנים לשלוח את ילדיהם לבית ספר דתי או תורני, אע"פ שאינם שומרי תורה ומצוות, מצוה לקבלם בסבר פנים יפות לעזור ולסייע להם, ובשום אופן אין לדחות אותם.⁶¹

מכאן שמסורת החינוך העיקרית בעם ישראל היא מערכת חינוך הטרוגנית, אשר פותחת את שעריה לכל החפצים ללמוד תורה.

ז. האתגרים שבחינוך הטרוגני

הצורך בהטרוגניות דתית ולימודית מובן מנקודת מבטם של התלמידים החלשים יותר, אשר זוכים להזדמנות להתקדם. כך הורה רב (ב"ב כא ע"א) לרב שמואל בר שילת, שהיה מלמד תינוקות: "כי מחית לינוקא, לא תימחי אלא בערקתא דמסנא, דקארי - קארי, דלא קארי - ליהוי צוותא לחבריה". גם תלמיד חלש מפיק תועלת משיבה עם תלמידים חזקים - "ישב עם האחרים בצוותא וסופו לתת לב" (רש"י שם).

האם ישנה הצדקה לכך גם מצד התלמידים החזקים, שלעיתים בשל כך ייפגעו לימודיהם, ובחלק מהמקרים הם אף יידרדרו רוחנית? נראה שהתשובה לשאלה זו מתחלקת לשתיים: פגיעה לימודית; וחשש מהדרדרות רוחנית. בהקשר הלימודי - בהנחה שישנה הסכמה סביב הצורך בחינוך משותף שמאפשר לכל הילדים ללמוד בצוותא, בהכרח קצב הקליטה של התלמידים לא יהיה שווה, ויהיו תלמידים שאיכות הלמידה שלהם תיפגע בגלל תלמידים חלשים יותר. הדיון נוגע בשאלה האם תקנת יהושע בן גמלא נועדה למסד בצורה מחודשת את הלימוד של ילדי

תלמידים משיבה קטנה כלשהיא, והגיעו איתם גם תלמידים מתיכון של 'אמית'. מה עושים? ר' אברום היה חד משמעי: 'אנחנו לא מחלקים את השיעור לפי רמה', קבע ר' אברום. כולם יחד. הוא הורה לנו לוודא שיהיו יותר ויותר אפשרויות לבחורים שצריכים עזרה, אבל לא להבדיל בשום אופן בין החלשים ובין האחרים - כולם יחד. ר' אברום קבע שלא מחלקים לרמות. וככה זה היום, אין שום שינוי. מה שמאחד את כולם הוא שכולם רוצים ללמוד".

61. הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה ליסודה, עמ' 636.

ישראל באופן מלא ושוויוני, או שעיקר מטרתה היה הסדרת מצב שבו לכל ילד (ובעיקר ילדים שאין מי שידאג לחינוכם) תהיה אפשרות ללמוד.

עיון בסדר השתלשלות התקנה מלמד שהמטרה העיקרית הייתה הסדרת מערכת הלימודים עבור ילדים שאין באפשרותם ללמוד,⁶² במקביל למערכת הציבורית שדואגת לחינוך ילדי ישראל. במקום שהאב נמצא, האחריות מוטלת גם עליו.⁶³ מסתבר שאב הרוצה לקדם את ילדיו באופנים שונים (כמו חוגי העשרה, או תוספת שעות בתוך המערכת) רשאי בכך, ואף מומלץ לעשות כן (צדקות יהודה וישראל, עמ' 465).

בהקשר הרוחני, הרש"ר הירש מתייחס לדילמה זו (יסודות החינוך, א, עמ' נא-נב):

עלינו להרגיל אותם בעודם בגיל רך לצאת החוצה ולהתהלך ברחובות למרות הרוחות העזות, ולתת לחם להתחסן נגד סערות וגשמי זעף. זהו כלל בתורת בריאות הגוף, ולכלל זה יש תוקף יתר בשטח הרוח והמוסר.

לא נוכל להסתפק בזה שנלמד את בנינו שיקיימו תורה ומצוות בתוך הבית והמשפחה, בתוך חברה בדוקה של אנשים שווים להם בדעה ובהשקפה. אסור לנו להסתיר מפניהם את הניגודים השוררים בין ישראל לעמים ובין היהודי שומר התורה לבין הכופר בה, או להימנע מללמד אותם לירא מפני ההתבוללות כמו מפני מחלה מדבקת. הלא בנינו לא ישארו לנצח תחת כנפי החנוך הביתי? הלא יבוא היום, בו יבואו במגע עם בני עמים אחרים ועם יהודים בעלי השקפות זרות להם. עלינו לשאוף ולהשתדל שגם בתוך סביבה זרה ישארו נאמנים לחנוך שקבלו בבית, למוסר התורה ולמצוותיה. עלינו להתאמץ ולשאוף לכך שיחזיקו מעמד גם בעמדם בפני סגנון חיים זר המושך את הנפשות הצעירות אליו.

62. ערוך השולחן, יו"ד רמה, ז: "ולכן כופין להאב על שכר לימוד, מפני שמצוה שלו היא ועליה ידידה רמי, ועיקר התקנה היתה מפני יתומים, אלא שכיון שראו שזה יותר טוב לכולם, נשאר הדין כן לכל הבנים. וזהו שכתבו הרמב"ם והטור והשו"ע שחייב אדם לשכור מלמד לבנו, זהו הכל מפני תקנת יהושע בן גמלא, ועל ידי זה נתרבה תורה, כדאמרינן בב"ב".

63. כמבואר בתיאור הרקע לתקנת יהושע בן גמלא, בבא בתרא שם: "מי שאין לו אב - לא היה למד תורה, מאי דרוש? 'ולמדתם אותם' - ולמדתם אתם".

המפגש עם השונה נצרך, כי הוא מסייע לחניך להכיר ולברר את אמונתו כלפי עצמו. תלמיד שחווה מפגשים כאלה, מפתח את חוסנו הדתי ומכין את עצמו להתמודדויות הרוחניות שילוו אותו במשך החיים.

לכאורה, דברי רש"ר הירש שמעודדים את הילדים להתמודד עם השונה מהם, עומדים בסתירה לאמור בברכות (ס"ב): "ואל תביאני לא לידי חטא, ולא לידי נסיון, ולא לידי בזיון".⁶⁴ נראה שהיישוב לכך הוא שבנדון דנן, החובה להתרחק מניסיונות והתמודדויות אמורה במקרים שבהם המפגש עם האחר הוא בעל סיכון סביר לכך שהתלמיד או החניך ייפגעו. לא כן במערכת שבאופן כללי תומכת בתלמיד (מורים יראי שמים, מספר ילדים סביר בכיתה שהם בעלי רמה דתית וחינוכית נאותים), שבה אין לחשוש שתהיה השפעה שלילית.

נראה שעל מצבים מעין אלה נאמרו דברי המסילת ישרים (פרק ט):

והכלל להבחין בין שתי היראות, הוא מה שחלקו חכמים זכרונם לברכה באומרם (פסחים נ): היכא דשכיח היזיקא שאני. כי מקום שההיזק מצוי ונודע, יש להישמר, אך מקום שאין ההיזק נודע, אין לירא. ועל כיוצא בזה נאמר (חולין נו ע"ב): ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן. ואין לו לחכם אלא מה שעניו רואות.

סיכום ומסקנות

בפרק זה ביקשנו לברר האם לכתחילה טוב להקים יישוב מעורב שבו גרים קהלים שונים, למרות המורכבות הרוחנית והחברתית שיכולה להיות בשכנות שכזו, ובשיתוף פעולה חינוכי שכזה. המסקנה המרכזית שעלתה היא שכשם שהחברה בכללה היא הטרוגנית ומורכבת מציבורים שונים, כך גם חברות מצומצמות יותר, כיישוב קהילתי ושכונה, יכולות להיות הטרוגניות. גיוון אנושי אינו פוגע בהכרח במצב הדתי והרוחני. כמו כן, הטרוגניות סוציו-אקונומית טומנת בחובה ברכה לחברה, ונותנת אפשרות לממש את ערכי הצדקה בצורה מיטבית.

64. מקורות נוספים שעוסקים בחובה להתרחק מניסיונות: ספר חסידים (מרגליות), סי' שמת; אגרות משה, אה"ע ד, סי' סא; קיצוש"ע ילקוט יוסף, או"ח עה, ד; יו"ד קפב, ז.

עוד נמצאנו למדים:

א) הדרכת חז"ל להתרחק משכן רע - לדברי רבים אינה אלא הנחיה ועצה טובה, ואין בה כדי למנוע הקמת שכונות מעורבות. עם זאת, בדברי חז"ל מצינו שהחשיבו את מחללי השבת כעובדי ע"ז שראוי שלא לגור במחיצתם (במסגרת דיון הלכתי בהלכות עירובין). למרות זאת, רבים מגדולי ישראל בדורות האחרונים מתייחסים אליהם, מסיבות שונות, כ'תינוקות שנשבו', שחז"ל לא הסתייגו ממגורים בשכנותם. יתר על כן, ייתכן שדווקא ריחוק מהם יגרום להרחיקם מן התורה בכלל.

ב) מחד גיסא, אפשר שגם המתנגדים ל'הפרדת הקהילות' בדגם שנהג באירופה, לא יתנגדו להקמת יישוב הומוגני, משום שמטרות הקמת יישוב כזה אינה הפרשת ציבור אחר מכלל ישראל או מניעת שיתוף פעולה איתו. מטרתו היא, לאפשר שמירה על אורח חיים יהודי נאות. מאידך גיסא, גם התומכים בהפרדת הקהילות, נראה שיסכימו שיישוב מעורב אינו מצריך הפרדה, מפני שבדרך כלל אין בהתאגדות שכזו משום החזקת עוברי עבירה, אלא רק קיום יחסים ניטראליים ויחסי שכנות טובים.

ג) מרכיב חשוב בהחלטה אם לקדם הקמת יישוב הטרוגני הוא האינטראקציה וההשפעות ההדדיות שקיימת בין התושבים. במקום שבו ההשפעה ההדדית נמוכה (כמו שבדרך כלל מצוי בערים), קהילה דתית יכולה לשמש עוגן חברתי. במקום שבו ההשפעות ההדדיות גדולות (כמו ביישובים ומקומות קטנים), יש לשקול את תוצאות ההשפעה החברתית. כאשר ישנה הערכה שהמגורים ישפיעו לשלילה, יש פוסקים שאוסרים לגור במקום כזה. גם הסוברים שאין כאן איסור הלכתי מסכימים שחז"ל הדריכו להתרחק מסביבה כזו.

ד) הטרוגניות סוציו-אקונומיות היא מבורכת, שכן בחברה מגוונת נוצרות הזדמנויות רבות לתרומה טבעית וזמינה.

ה) חינוך הטרוגני, מבחינה דתית ומבחינת כישרונות לימודיים: רבים מהפוסקים סבורים שמוסדות החינוך (לפחות עד גיל מצוות) צריכים להיות פתוחים לקליטה רחבה של ילדים הרוצים להתחנך לתורה ומצוות, בלא הבחנה מה היא רמתם הדתית והלימודית של הילדים. חינוך שכזה, למרות האתגרים שהוא מציב לתלמידים ולצוותי ההוראה, מאפשר חינוך נאות לכל ילדי ישראל, ולא נועד

למנוע מההורים הענקת תגבור חינוכי לילדיהם, אם במסגרת בית הספר בהוספת שעות לימוד (מתוך נתינת אפשרות לכל הילדים לבוא וללמוד) ואם מעבר לשעות הלימודים.⁶⁵

65. למסקנות פרק זה ישנה השלכה גם בנוגע לוועדות קבלה ליישובים דתיים. ע"פ האמור נראה להציע שהמנעד הדתי של התושבים שיכולים להתקבל ליישוב יהיה רחב, ובתנאי שהמתקבלים מכבדים את אופיו של המקום ואינם באים מתוך רצון לשנות אותו (עם זאת, ראה לעיל הערה 3). כמו כן, יש לשאוף לקבל משפחות גם מרקע סוציו-אקונומי נמוך, בכפוף לכוחה וגודלה של הקהילה.

